

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Opvattingen over aids in Theatre for Development: aidsvoorlichting in Noord Tanzania

Huijgen, M.J.E.

Citation

Huijgen, M. J. E. (2024, December 12). *Opvattingen over aids in Theatre for Development: aidsvoorlichting in Noord Tanzania. LOT dissertation series*. LOT, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4172168>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4172168>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Nawoord

Als liefhebber van literatuur las ik tijdens de onderzoeksperiode, het schrijven van dit proefschrift, tijdens de COVID-19 pandemie en daarna boeken die mij troffen door overeenkomsten met dit onderzoek. In literaire romans worden situaties beschreven, waarvan wetenschappers bij lezing hun kennis kunnen verdiepen. In een aantal romans zijn epidemieën treffend beschreven en ook de wijze waarop ziektes ons lijken te verrassen. Graag deel ik in dit niet-wetenschappelijk nawoord in welke romans ik overeenkomsten zag met mijn onderzoek.

Tijdens de COVID-19 pandemie en de bijbehorende lockdowns was er veel belangstelling voor romans met een epidemie als thema. De verkoopcijfers van de klassieker *De pest* van Albert Camus schoten in binnen- en buitenland omhoog. Ook ik heb dit boek na enkele decennia herlezen. Voor mij is een belangrijke waarde van het lezen van literatuur dat ik meegenomen word in een voor mij onbekende wereld. Het verhaal van de personages en hun context geeft mij een inkijk in een samenleving, een tijdsgewricht en worsteling met ziekte en dood. Thema's die ik in mijn onderzoek beschreven heb, las ik terug in een aantal boeken en werden ook nog eens heel actueel in de COVID-19 periode. Thema's zoals de reacties van burgers, bestuurders en medici op een dreigende ramp van een onbekend virus; maatregelen die men probeert te treffen om de dreiging te beteugelen; het zoeken naar de oorzaak van een aandoening die men niet begrijpt; ongelooft dat de geschiedenis zich herhaalt; eenzaamheid en opsluiting; beschuldigen van anderen en opzettelijke besmetting en het bedreigen van bestuurders.

Boeken die ik in dit verband gelezen of herlezen heb zijn: *Nemesis* van Philip Roth, *De pest* van Albert Camus, *De grote angst in de bergen* van Charles Ferdinand Ramus, *Gezelschap* van Ali Smith, *Lucy aan Zee* van Elizabeth Strout en *De nachten van de Pest* van Orhan Pamuk en *Het lied van ooievaar en dromedaris* van Anjet Daanje. Al deze boeken hebben meerdere thema's en kunnen op vele niveaus gelezen worden. Ik haal nu alleen die aspecten er uit die met een pandemie te maken hebben. Ik realiseer me dat ik hiermee te kort doe aan de literaire complexiteit en schoonheid van deze boeken.

In *Nemesis* beschrijft Philip Roth hoe de polio-epidemie in 1944 - een fictieve gebeurtenis - te werk gaat in Newark, Amerika. De hoofdpersoon is gymleraar Bucky Cantor, die met toewijding en plichtsbesef voor zijn pupillen zorgt. Hij geeft gymles op een plein bij een school in een joodse wijk. Op een dag verschijnen een aantal Italiaanse jongens op het

schoolplein en spugen op de grond. De jongens zijn afkomstig uit een wijk waar de epidemie al heerst. Ze zeggen dat ze opzettelijk de epidemie willen overbrengen. Al snel worden de eerste polio- besmettingen vastgesteld op het schoolplein. Het thema om opzettelijk te willen besmetten zag ik ook terug, zoals beschreven, in mijn onderzoek, waarbij in een toneelstuk de performers een waar gebeurde geschiedenis spelen waarbij jongeren huizen binnendringen en mensen verkrachten. Ook in Groningen deed zich opzettelijke besmetting in dezelfde tijd voor, zoals vermeld in hoofdstuk 1. Tijdens de COVID-19 pandemie wilden mensen zich opzettelijk laten besmetten, omdat ze daar voordelen in zagen. Cantor weet de Italiaanse jongens ferm van het plein te verwijderen, en laat de spuug door een aantal leerlingen verwijderen. Zijn kordaat optreden levert hem waardering van de ouders op. Men ziet nog geen reden tot paniek, bestuurders adviseren hygiënische maatregelen, zoals het niet drinken uit andermans flesje. Deze adviezen gaven de performers in mijn onderzoek ook aan de bevolking. Na het incident van klodders spugen in het boek *Nemesis*, overlijden er meer kinderen die op het schoolplein waren. De poliobesmettingen nemen in rap tempo toe en de angst in de samenleving slaat toe. De ernst van de situatie wordt eerst nog gerelativeerd. Maar de onrust bij de bevolking en de gymleraar neemt toe. Ouders zoeken naar oorzaken. De Italiaanse jongens worden beschuldigd en andere oorzaken worden overwogen. Een hotdog verkoper wordt overwogen als veroorzaker, omdat een jongetje dat besmet raakte daar nog was; een zwarte werkster wordt geweerd, omdat ze mogelijk bacillen uit de sloppenwijken verspreidt; papieren geld en post worden als mogelijke besmetting gezien en Horace, een gehandicapte jongen. Cantor antwoordt ouders die de Italiaanse jongens aanwijzen: “ ik weet niet waarom het aanvalt wie het aanvalt. Ik denk niet dat iemand dat begrijpt. Daarom proberen mensen te ontdekken wie of wat er de schuld van is. Ze willen weten waar het vandaan komt zodat ze er een einde aan kunnen maken”. Het beschuldigen van de ander uit onbegrip waar de ziekte vandaan komt, is een veel besproken thema, ook in dit proefschrift. Ook de joodse gemeenschap ontkomt niet aan beschuldigingen. Mensen in de stad willen de joodse wijk afsluiten en willen dat de inwoners in quarantaine gaan. Antisemieten geloven dat de epidemie zich juist door de joden verspreidt.

Ook medici weten weinig over de verspreiding van polio. Cantor overlegt met zijn aanstaande schoonvader, een arts, over de actie van de Italiaanse jongens en zijn schoonvader legt hem uit dat er weinig bekend is over de wijze waarop polio zich verspreidt. Ook bij de COVID-19 pandemie is er bij medici onduidelijkheid over de verspreiding van het virus. In de roman *Nemesis* overweegt de burgemeester allerlei maatregelen. Eerst wil hij de scholen niet sluiten, later gaan de scholen toch dicht. Discussies die

tijdens de COVID-19 periode gevoerd werden: wel of niet sluiten van scholen, van verpleegafdelingen, van winkels en horeca. De onrust neemt door de wisselende besluiten van bestuurders net als in de COVID-19 tijd eerder toe dan af. Cantor verlaat op aandringen van zijn verloofde de wijk en zegt zijn baan op, Hij gaat naar een veiligere plek om daar te werken. Maar ook daar komt de epidemie. Cantor voelt zich schuldig en vraagt zich af of hij de ziekte verspreid heeft. Uiteindelijk krijgt ook hij polio. Hij overleeft, maar zijn leven is geruïneerd.

In de roman *De grote angst in de bergen* van Charles Ferdinand Ramuz trof mij de beangstigende dreiging die van een onbekende ziekte uitgaat en het ongeloof van mensen dat de geschiedenis zich kan herhalen. De roman is in het Frans in 1926 verschenen en in 2019 in het Nederlands vertaald. Het verhaal speelt zich af in de Zwitserse bergen. Twintig jaar eerder heeft er een ziekte geheerst onder dieren en mensen. Een deel van de bewoners wil opnieuw koeien naar die alpenweide brengen, omdat het financieel gunstig zou zijn. Bewoners die de ziekte eerder hebben meegemaakt worden niet geloofd en hun ervaringen worden afgedaan als oude verhalen. Koeien en mensen gaan toch naar boven naar de alpenwei en al snel keert er een van de mensen ziek terug. De angst slaat toe. De bewoners zien de ziekte als een vreselijke, mysterieuze ziekte waar geen behandeling tegen mogelijk is. Ze zijn bang dat de ziektekiem onder voetzolen door de mensen vanuit de alpenwei naar beneden gebracht wordt. De mensen op de alpenwei moeten daar in quarantaine blijven en krijgen hun eten op een bepaalde plek aangeleverd. Een beeld dat zich menigeen zal herinneren hoe in de COVID-19 periode eten afgeleverd werd op drempels van huizen waar zieken zich bevonden. Hoe kinderen en kleinkinderen naar oma achter het glas in het verzorgingshuis stonden te zwaaien. Een mysterieuze ziekte waarvan men de oorzaak niet kent, men niet helder heeft hoe de verspreiding plaats vindt, zien we terug in mijn onderzoek en bij de COVID-19 pandemie. In hoofdstuk 3 en 4 van dit proefschrift wordt aids als een mysterieuze, heimelijk ziekte beschreven en bij het coronavirus zijn de discussies nog niet verstomd hoe het virus uit China kon komen: of uit een laboratorium of door wilde dieren op een markt. In de roman neemt de angst voor besmetting toe, omdat zowel dieren als mensen die op de alpenweide zijn de een na de ander dood gaan.

De Pest van Albert Camus, een klassieker uit 1949 kreeg in de COVID-19 pandemie veel aandacht. In deze roman waarin Camus de pestepidemie in het Algerijnse stadje Oran beschrijft, las ik verrassende overeenkomsten met de aidsproblematiek in mijn onderzoek en de COVID-19 pandemie. De hoofdpersoon, de arts Bernard Rieux struikelt over een dode rat in het portaal van zijn appartement. Hij schuift hem achteloos weg,

maar eenmaal op straat bedenkt hij dat die rat daar niet hoort te liggen. Hij gaat terug en waarschuwt de conciërge, die de arts niet gelooft en zegt dat in het gebouw geen ratten voorkomen. De volgende dag meldt de conciërge aan de arts dat flauwe grappenmakers drie dode ratten in het portaal hebben gelegd. In de eerste vijf pagina's lezen we hoe snel het tot de arts doordringt hoe ongewoon de situatie is en hoe de conciërge niet gelooft dat er iets anders aan de hand is dan een flauwe grap. Ontkenning en ongeloof zien we ook bij de boven genoemde pandemieën terug. De conciërge raakt alsnog ongerust als in een rap tempo de hoeveelheid dode ratten toeneemt. De bevolking van de stad wordt onrustig en eist maatregelen en geeft de autoriteiten de schuld. De conciërge overlijdt als eerste en na hem sterven meer burgers. Dit noopt tot nadenken en als binnen enkele dagen het sterftecijfer verdubbelt, beseft men dat er sprake is van een epidemie. De sterftecijfers worden net als bij COVID-19 goed bijgehouden. Dr. Rieux kan het nog niet bevatten dat het echt de pest is, maar zijn oudere collega Castel wijst hem er op dat er nog maar twintig jaar geleden ook een pestepidemie was. Dr. Rieux realiseert zich steeds meer hoe het dertigtal pestepidemieën bijna honderd miljoen doden heeft veroorzaakt. Zoals bij de andere epidemieën kan men aanvankelijk niet geloven dat de geschiedenis zich weer herhaalt en dat over de hele wereld er vele doden vallen. Vorige epidemieën worden vergeten en er wordt niet veel van geleerd. Dr. Rieux spreekt met de ambtenaar Grand die in zijn vrije tijd probeert te schrijven en dr. Rieux bedenkt dat een pestepidemie geen kans heeft in een samenleving met zulke aardige mensen. Een voorbeeld van cognitieve dissonantie reductie. De dokter weet dat het de pest is, maar wil het niet geloven. In een conferentie van bestuurders en artsen wordt gediscussieerd of er maatregelen genomen moeten worden. De prefect wil van de artsen een overtuigende verklaring dat de ziekte echt de pest is voordat hij maatregelen neemt. De artsen zeggen dat ze denken dat het de pest is maar dat ze nog bezig zijn met overtuigend bewijsmateriaal. De beschrijving van deze conferentie roept het beeld op van de persconferenties in Nederland waarbij politici en medici lang aarzelden om maatregelen te nemen. In het boek *De Pest* worden door de bestuurders maatregelen aangekondigd, maar niet zo streng omdat ze de bevolking niet wilden verontrusten. Dit hebben we ook gezien bij COVID-19 pandemie waar in het begin ook geen strenge maatregelen werden getroffen. Onzekerheid bestaat er bij de medici in Oran. Er is nog geen serum uit Parijs aangekomen en ze weten niet zeker of het zal helpen. De discussie over het ontwikkelen en beschikbaar krijgen van een vaccin was ook in de COVID-19 pandemie onderwerp van menige discussie. De artsen in Oran willen strengere maatregelen. De stad wordt afgesloten en sommigen proberen een vergunning te krijgen om toch de stad uit te mogen.

Tijdens de lockdown in de COVID-19 pandemie waren er allerlei vergunningen nodig om iets te kunnen doen. Vaccinatiebewijzen of bewijzen dat de ziekte doorgemaakt was, waren nodig om bijvoorbeeld naar het buitenland te kunnen of toen de horeca weer open ging om binnen te mogen komen. Ook in de post-performance discussie van mijn onderzoek stellen mensen de vraag of het niet verstandig is om de grenzen te sluiten. In de roman wordt in de kerkgemeenschap een week van gemeenschappelijk bidden georganiseerd. Vele kerkgangers zien de pest als een ongewenste gast. Een ongewenste gast, een *Mgeni*, zo werd ook aids lange tijd genoemd op het Mwibara Schiereiland. De journalist Rambert in het boek *De Pest*, die een vergunning probeert te krijgen om de stad uit te komen schetst de verschillende reacties van de ambtenaren: de formalisten, die zich aan de regels houden; de mooipraters, die zeggen dat het allemaal wel goed komt; de gewichtigdoeners, die een samenvatting van de bezoeker willen; de oppervlakkigen die bons voor logies aanbieden; de uitbundigen die de armen ten hemel heffen; de verveelden die de ogen afwenden en de traditionelen die naar een ander verwijzen. Reacties van mensen op de ongemakkelijke situatie, die doen denken aan de verschillende reacties van mensen op de COVID-19 pandemie: mensen die zich aan de regels strikt willen houden; mensen die niet in het vaccin geloven; mensen die meer en mensen die minder maatregelen willen. Andere overeenkomsten uit deze roman met COVID-19 pandemie is dat de ziekenhuizen vol raken, mensen voorraad gaan hamsteren en dat de familie nauwelijks afscheid kan nemen van de overledenen. In Oran neemt de pest af zonder aanwijsbare oorzaak en dan lijken de doden vergeten. De COVID-19 pandemie nam af door de vaccinatieprogramma's en de toegenomen immuniteit. Maatregelen worden afgeschaft en COVID wordt als een griep beschouwd.

In *Lucy aan zee* van Elizabeth Strout lezen we hoe de hoofdpersoon Lucy met haar ex William zich terugtrekken in een huisje aan zee na de uitbraak van de COVID-19 pandemie. Lucy verlaat New York omdat haar ex, een wetenschapper, het daar te gevaarlijk vindt. Ook in het afgelegen gebied worden ze geconfronteerd met de dreiging van de pandemie. Haar dochters worden ziek. Haar zus wordt opgenomen in het ziekenhuis, maar overlijdt niet. Haar broer overlijdt wel aan het virus. De angst voor de ziekte, het ongeloof dat dierbaren getroffen worden, de quarantaine die beperkingen oplegt, maar ook rust geeft. Discussies over het wel of niet laten vaccineren, een bekend thema in de pandemie, komen voorbij.

In het boek *Gezelschap* Van de Schotse schrijfster Ali Smith, vraagt de hoofdpersoon Sandy op het einde van de roman, die zich in de COVID-pandemie afspeelt, af of ze hallucineert, omdat het leven in de COVID-pandemie surrealistisch aanvoelt. Deze sfeer van surrealisme trof me in de

roman, een gevoel dat velen zullen herkennen tijdens de COVID-19 pandemie en wat ook in de aidsdiscourse voorkomt. De hoofdpersoon Sandy beschrijft hoe haar vader in het ziekenhuis opgenomen is en waar ze aanvankelijk niet bij mag en later met mondkapje voor en op de bekende anderhalve meter afstand. De coassistent ziet er uit alsof ze in vuilniszakken gehuld is. De isolatie van de vader, het moeizame contact, roept de sfeer van vervreemding op. Sandy wordt in het begin van het boek gebeld door een oud studiegenoot, die haar advies wil. Deze studiegenoot had een stem gehoord waarvan ze dacht dat ze zei: *Curlew or Curfew* (wulp of avondklok) en eindigde met “kies maar”. Het surrealistische, het filosofische, het dilemma zie ik terug in deze woorden en de pandemie. Hoe vrij zijn we? Kunnen we vrij vliegen als de wulp? Tegelijkertijd gaat het met de wulp niet goed en wordt tot de bedreigde diersoorten gerekend. Zijn we gebonden aan de avondklok? Zijn we beperkt? “Kies maar” zei de stem. Maar in hoeverre is dat mogelijk in een pandemie?

Het omvangrijke boek *De nachten van de pest* van Orhan Pamuk speelt zich af op het fictieve eiland Minger. Pamuk begon aan dit boek voor de Coronapandemie, maar de beschreven Derde Pest epidemie van 1901 vertoont overeenkomsten met de aidsdiscourse in mijn onderzoek en de COVID-19 pandemie. Thema's als ongeloof, negeren van de ernst van de ziekte, protest en verzet bij de bevolking keren ook hier terug. De arts Bonkowski, verantwoordelijk voor het beleid, krijgt veel verzet vanwege de quarantaine maatregelen. Hij wordt vermoord en zijn opvolger dokter Nuri en zijn vrouw zoeken als detectieven uit wie hem vermoord kan hebben. Tijdens de epidemie komen politieke verhoudingen onder druk te staan. Als een nieuwe bestuurder de quarantaine maatregelen weet op te heffen, neemt het sterftcijfer toe. Ook sceptici zien dan in dat de maatregelen wel zin hadden. Sceptische opmerkingen zien we in dit proefschrift terug in de *ngonjera*-toneelstukken, waarin burgers aangeven niet te geloven in de ernst van de ziekte aids. Sceptici uitten ook in de COVID-19 pandemie hun ongeloof over maatregelen en vaccinaties. In de roman van Pamuk wordt beschreven hoe kerken en moskeeën dicht moesten en gelovigen verbolgen waren. Zo was er ook discussie bij de COVID-19 pandemie in Nederland of kerken en gebedshuizen open mochten blijven. In de roman lezen we hoe de rituele islamitische lijkwassing aanvankelijk door de vingers wordt gezien ondanks het vermoeden van gevaar en pas echt verboden wordt als er doden te betreuren zijn. De lijkwassing is een thema waar de performers in mijn onderzoek voor waarschuwen.

Het boek *Het lied van ooievaar en dromedaris* van Anjet Daanje beschouw ik als een literair meesterwerk. Dit ingenieuze boek en de schrijfster doe ik zeker te kort door maar een enkel aspect er uit te belichten.

Het boek met vele thema's laat zich zeker op meerdere niveaus lezen. In elf verhalen over verschillende personages komen de mysterieuze zusjes Eliza May en Millicent Drayden telkens op een bijzondere wijze terug. Ik wil hier geen uitgebreide recensie geven, maar aangeven waar dit boek in verband met mijn onderzoek me raakte: het centrale thema de dood. In ieder hoofdstuk wordt het leven en de dood van een personage beschreven. In het eerste hoofdstuk overlijden velen aan de tyfus epidemie die in 1851 in het dorp Bridge Fowling woedt- deze epidemie is geen fictie-. In hoofdstuk twee verandert het postkantoor, dat het middelpunt van het dorp was, in een bron van angst. Grace, de dochter van de eigenaar stuurt haar ouders naar een 'veiliger' plek en neemt het werk over. Haar ouders en zus worden ziek. Moeder en zus overlijden. Ze trouwt met de weduwnaar van Millicent, die op het einde van het hoofdstuk overlijdt. Zo overlijdt er in ieder hoofdstuk iemand, niet altijd aan tyfus. Terugkerend in ieder hoofdstuk is de dood, het lijk en de geur ervan, de vlieg bij het lijk en het 'contact' met overledenen. Bepaald geen alledaagse of veelbesproken onderwerpen. Deze minder prettige aspecten van de dood, die 'gewoon' beschreven worden, en waar we allemaal mee te maken krijgen staan tegenover het thema mysterieuze dood.

Wat me trof in bovenstaande boeken is de beschrijving hoe mensen reageren op ziekten, de bedreiging van de dood en de daadwerkelijke dood. Maar ook hoe de literatuur ons een spiegel voorhoudt hoe weinig we leren van de geschiedenis. Het narratieve aspect over de manier waarop ziekte beleefd kan worden, heb ik ook teruggevonden in de gedichten, liederen en toneel van de theatergroep in mijn onderzoek. Het verhalende aspect in de literatuur zie ik als een zinvolle aanvulling, en verdieping van wetenschappelijk onderzoeken.